

עוד בעניין הכותרות שבשולחן ערוך

בקובץ 'עץ חיים' דידן, גיליון הקודם, פורסם מאמרו של הרב יעקב מדר בעניין כותרות הסימנים שבספר שולחן ערוך.¹

המאמר סוקר דברי תלמידי חכמים רבים, שנאמרו בעניין זה, במהלך הדורות: הללו סבורים שהכותרות נכתבו על ידי המחבר עצמו – מרן ר' יוסף קארו, והללו סבורים שלא הוא כתבם אלא תלמידיו או המדפיסים. כותב המאמר טוען שבחינה מדוקדקת של הכותרות מעלה כי פעמים רבות הן לקויות, אם מצד שהאמור בכותרת אינו מתאים עם תוכן הסימן, ואם מצד שהאמור בכותרת מוטעה. הכותב פורש כשני מניינים של כותרות כאלו תוך שהוא מנמק את לקויות, ומסיק שהכותרות נתחברו על ידי מאן דהו אחר ולא על ידי מרן המחבר.

במאמר זה רצוני לחזק את הקביעה הנזכרת, תוך כדי עמידה על שתי נקודות: האחת, בירור עדות קדומה בעניין הכותרות; השנייה, הבאת דוגמאות רבות נוספות של כותרות לקויות ומוטעות.

לפני כן ראוי להקדים מספר ידיעות. מרן חיבר את ספרו 'שולחן ערוך' בעיר צפת, ובכפר ביריה הסמוך לצפת, בשנות שט"ו-ש"ח.² למרות שהחיבור היה מוכן כליל בשנת ש"ח על כל ארבעת חלקיו, התעכבה שליחתו לדפוס באיטליה כשבע שנים (ניתן לשער שהסיבה לכך נעוצה בגזירת שריפת התלמוד וספרי קודש רבים שאירעה שנים אחדות קודם לכן באיטליה: פרצה ביום א של ראש השנה שנת ש"ד, ונמשכה עוד תקופה לאחר מכן³, ובגינה נגרמו שיבושים ועיכובים בהדפסת ספרי קודש בתקופה זו באיטליה⁴. כמו כן יתכן גם שקשיים בגיוס מקורות מימון סייעו לעיכוב בהדפסת הספר⁵). בשנת שכ"ה שלח מרן לונציה שבאיטליה את הדפסת הספר על כל חלקיו; מלאכת הדפוס ארכה כשנה וחצי – שכ"ה-שכ"ו.⁶

אין שום ידיעה מתוך הספרים עצמם מי ערך את הכותרות. כלומר לא המחבר מודיע על כך דבר בהקדמתו⁷, ולא המדפיסים מודיעים על כך דבר בהודעותיהם (יזכרו להלן). לכאורה, הדעת נותנת שכותרות כאלו הן חלק בלתי נפרד מעצם מבנהו של החיבור, וקשה להעלות על הדעת שהן מעשה ידיו של מישהו אחר שאינו המחבר עצמו. וזו הסיבה לכך שרבים וטובים סברו שהן נכתבו על ידי מרן. אך כאמור בחינה מדוקדקת מעלה שכותרות רבות משובשות, באופן המוכיח שאינן פרי עטו של המחבר. על הסיבה לשיבושים, וניסיון לברר באופן יותר מפורט מי ערך את הכותרות הללו, במאמר שלפנינו.

* * *

¹ ר"י מדר, 'מי כתב את הכותרות בריש סימני השולחן ערוך', קובץ עץ חיים (באבוב), יג, חוברת ב (לב), אלול (תשע"ט), עמ' תסב-תע.
² בסוף שו"ע או"ח דפו"ר (ונציה שכ"ה): 'תם ונשלם ביום ב' ב' לאלול שנת אלהים חשב"ה לטובה בכפר ביריה שבגליל העליון תוב"ב'. 'חשב"ה' עולה למניין שט"ו, ואכן בשנה זו חל ב' באלול ביום שני. בסוף שו"ע יו"ד דפו"ר (ונציה שכ"ה): 'תם ונשלם בליל ד' שנים לירח תמוז שנת השי"ו בצפת תוב"ב'. בסוף שו"ע אה"ע דפו"ר (ונציה שכ"ה): 'והיתה השלמת הספר הנכבד הזה ביום ג' י"ט לשבט שנת השי"ז ליצירה בצפת תוב"ב שבגליל העליון יבנה במהרה בימינו אמן'. בסוף שו"ע חו"מ דפו"ר (ונציה שכ"ה): 'והיתה השלמה (!) הספר היקר הזה אור ליום שישי י"ו לאדר ראשון שנת עדותיך ש"יחה לי...'. 'שיח"ה' הכוונה לפ"ג, כלומר ה' אלפים שי"ח, כי בשנה זו אכן טז אדר א חל ביום שישי, אך אינה לפ"ק, כלומר שכ"ג, כי בשנה זו טז אדר א לא חל ביום שישי כי אם ביום שלישי.

³ ראה: א' יערי, שריפת התלמוד באיטליה, תל אביב תשי"ד.

⁴ בעיר ונציה שבאיטליה, שהייתה אחד ממרכזי הדפוס הגדולים באותה תקופה, לא נדפס אף ספר עברי אחד בין השנים שי"ד-שכ"ד בעקבות הגזירה. ראה: א"מ הברמן, פרקים בתולדות המדפיסים העבריים וענייני ספרים, ירושלים תשל"ח, עמ' 170.

⁵ כך ניתן אולי להבין מדברי המגיה שבסוף כרך יורה דעה דפו"ר (ונציה שכ"ה): 'לולי קם הנדיב, נדיבות יעץ, השר אשר בו תורה וגדולה במקום אחד, כבוד רבי שלמה אלשקר יצ"ו ממצרים, אשר התנדב מהונו למען זכות הרבים לפרוע הוצאת ההדפסה, כבר שבה ונשארה כונת הרב בכח, ושוא לנו עבוד הכח בלתי יוצא לפועל'.

⁶ או"ח בשער: 'ותהי ראשית מלאכתו ח"י כסליו שכ"ה לפ"ק פה וויניציאה הבירה'; יו"ד בשער: 'ותהי ראשית מלאכתו י"א ניסן שכ"ה לפ"ק פה וויניציאה הבירה'; אה"ע בשער: 'ותהי ראשית מלאכתו י"א ניסן שכ"ה לפ"ק פה וויניציאה הבירה'; חו"מ בשער: 'ותהי ראשית מלאכתו ו' חשוון שכ"ו לפ"ק פה וויניציאה הבירה'.

⁷ בניגוד למשל ל'פרטי רמזי הטור', ול'פרטי רמזי דינים המחודשים', אודותם כתב מרן בהקדמת ספרו בית יוסף שהוא חיברם.

בירור עדות קדומה בעניין הכותרות

כאמור, מתוך ארבעת כרכי השולחן ערוך המודפסים (דפוס ראשון) לא ניתן לברר מי ערך את הכותרות. אך האם קיימת איזו עדות בעל פה העשויה ללמד דבר מה בעניין? ובכן מאיר בניהו מצא עדות כזו,⁸ וכה דבריו:

והנה מצאתי עדות נוספת⁹... הלא הוא ר' יצחק הלוי ואלי שכתב בספרו (שלחן) [לחם]¹⁰ הפנים שבכתיבת יד:

[מה שכתוב על גבי סימן זה¹¹] מנהג כפרות בערב יום הכיפורים מנהג של שטות הוא¹², אינו מדברי רבינו ז"ל, אלא המדפיס שם אותו מדעתו, כך קבלנו מבנו של המדפיס עצמו הראשון שהדפיס השולחן ערוך. וברוך רחמנא דשקליה למטרפסיה מיניה בהאי עלמא¹³ דבן בנו היה שוטה¹⁴ [ובאמת אמר קרא שומר פיו ולשונו וכו'¹⁵].

המדפיס הראשון היה ר' מאיר בר יעקב פרינץ שעשה בדפוס בראגאדין¹⁶.

ר' יצחק ואלי היה חכם איטלקי מפורסם בזמן של כדור (ויותר) אחר פטירת מרן. ספרו 'לחם הפנים' כתב יד היה נפוץ בזמנו באיטליה, ועד היום קיימים ממנו עותקים רבים בכתבי יד¹⁷. דברים מדויקים יותר על זמנו ומקומו של ר' יצחק ואלי, אנו למדים מהספד שנשא עליו ר' בנימין הכהן בספרו גבול בנימין:

דרוש מ"א להספדו של הרב הגדול כמהר"ר יצחק לוי ואלי צוק"ל שנפטר במודנא אייר ת"מ... הצדיק הזה אשר אנו מספידין עליו הוא היה הודה זני"ו והדרה של התורה, כי מלבד שהיה מלא חכמה ותושיה האיר עיני ישראל בחידושי אשר ערך לחם הפנים על השולחן ערוך, ובעונותינו נפטר עודנו באבו ולא הספיק להשלים, כי נפטר בחדש אייר שנקרא חדש זיו כי פנה זיוה של תורה...¹⁸

כאמור, בניהו מודיענו כי הוא מצא בספר לחם הפנים כתב יד את עדותו של ר' יצחק ואלי, שהוא שמע מבנו של המדפיס הראשון שהדפיס את השולחן ערוך, שהכותרת המופיעה באורח חיים סימן תרה: 'מנהג כפרות בערב יום הכיפורים מנהג של שטות הוא' הינה מאת אביו המדפיס (כזכור ספר שולחן ערוך נדפס בעיר ונציה שבאיטליה, ור' יצחק ואלי פעל בעיר מודנא שבאיטליה. כך שהעדות המדוברת נעה על הציר שבין ונציה ומודנא – אשר כמאה וארבעים קילומטרים מפרידים ביניהן).

אולם יש להעיר, שכיום ידוע לנו על קיומו של טופס אוטוגרף (כתב יד המחבר עצמו) מספר לחם הפנים¹⁹, והנה בטופס זה כל נוסח העדות שהעתיק בניהו לעיל נעדר כליל! כמו כן גם באחת ההעתקות של החיבור נוסח זה אינו מופיע²⁰. אמנם ביתר כתבי היד של החיבור (המכילים את חלק אורח חיים ואת סימן תרה), שנכתבו על

⁸ הרב מדר הזכיר עניין זה בקצרה במאמרו (לעיל הערה 1) עמ' תסג.

⁹ ההגדרה 'עדות נוספת' במקרה זה אינה מדויקת, שכן קודם לכן לא הובאו עדויות של ממש בעניין, כי אם שמועות משמועות שונות.

¹⁰ תיקון שלי בדברי בניהו.

¹¹ תיבות אלו דילג בניהו, ואני השלמתי על פי צילום כתב היד ממנו העתיק.

¹² משפט זה ('מנהג כפרות... שטות הוא') הוא ציטוט הכותרת של סימן תרה מתוך שו"ע או"ח, כפי שהופיעה בדפוס, ובעוד דפוסים שלאחר מכן. בשלב מאוחר יותר קוצצה הכותרת לנוסח שלפנינו: 'מנהג כפרות בערב יום הכיפורים'.

¹³ = ברוך ה' שלקח גמולו ממנו בעולם הזה. ע"פ יבמות קה ע"ב.

¹⁴ כאן ציין בניהו בהערה למקור הדברים: ר' יצחק לוי וואלי, לחם הפנים, כ"י בודלי 749 (תצלום ס' 20287), ס"י (תרד) [תרה], א, דף 92א.

¹⁵ תיבות אלו דילג בניהו, ואני השלמתי על פי צילום כתב היד ממנו העתיק.

¹⁶ עד כאן דברי מ' בניהו, יוסף בחירי, ירושלים תשנ"א, עמ' שעג.

¹⁷ יצויין, כי בקובץ 'עץ חיים' דידן, גיליון הקודם (לעיל הערה 1), עמ' כב-כה, פורסמה תשובה מכתב יד מאת ר' יצחק ואלי, בעניין דרך התשובה לת"ח.

¹⁸ ר' בנימין הכהן, גבול בנימין, אמשטרדם תפ"ז, דף רד ע"א ודף רה ע"א.

¹⁹ כת"י ספריית בית המדרש ללימודי יהדות, ניו יורק, ארה"ב, Ms. 7111, F 43386, דף 43א-ב.

²⁰ כת"י הספרייה הלאומית של דנמרק, קופנהגן, Ms. Sim. Hebr. 20, F 5552, דף 157ב-158א.

ידי מעתיקים שונים, נוסח העדות המדובר מופיע על מקומו²¹. קשה להניח שהיה קיים טופס אוטוגרף נוסף שבו רשם המחבר את נוסח העדות המדובר. אבל קשה גם לפקפק בנוסח די קבוע המופיע ברוב ככל יתר עותקיו של החיבור. סביר להניח שהפתרון הוא כך: נוסח זה רשם אחד מתלמידיו הקרובים של ר' יצחק ואלי בעותק החיבור שלו, מן הסתם בגיליון, ומטופס זה השתלשלו ההעתקות של החיבור הנושאות נוסח זה, ששנו דברי הרב ודברי התלמיד כאחד. במילים אחרות: העדות המדוברת אינה מאת ר' יצחק ואלי עצמו כי אם מאת אחד מבני חוגו.

ועדיין דבר מה אינו נוח סביב עדות זו. כזכור מדברי ר' בנימין הכהן לעיל – ר' יצחק ואלי נפטר בשנת ת"מ בעיצומה של כתיבת ספרו לחם הפנים (ובעונותינו נפטר עודנו באבו ולא הספיק להשלים); הרי אומר שהחיבור נכתב בעשורים הראשונים של שנות התי"ו; אבל כאמור לעיל ספר שולחן ערוך נדפס בשנות שכ"ו-שכ"ז; נמצא אפוא שישנו פער של כמאה שנה (או יותר) בין הדפסת השולחן ערוך לבין העלאת העדות המדוברת על הכתב; קל וחומר לפי מסקנתנו לעיל שתלמידו של ר' יצחק ואלי הוסיף עדות זו, הרי שמן הסתם התרחקנו עוד זמן מה. אם כן בן כמה היה בנו של המדפיס הראשון בעת שמסר את הידיעה מהנעשה בבית הדפוס? ובכל אופן מוכרח שבן זה לא היה נוכח בשעת מעשה (ואולי עדיין אפילו לא נולד), רק משום מה בשלב מסוים אביו המדפיס סיפק לו ידיעה זו. למרות הכל עדיין נראה מנוסח העדות שמדובר במשהו אמיתי, שהרי הכותב מוסיף לספר כי המדפיס נענש על מעשהו וכן בנו נעשה שוטה. אם כן הוא מוסר דברים על אנשים המוכרים לו. צריכים אנו לומר שתלמיד מבוגר של ר' יצחק ואלי הכיר בצעירותו את בנו המבוגר של המדפיס, וכך הועברה העדות המדוברת מהרבע הראשון של שנות השי"ן אל הרבע הראשון (ואף יותר) של שנות התי"ו.

לסיכום: למרות שהעדות המדוברת אינה חפה מכמה קשיים, בכל זאת ניתן להתגבר עליהם, וככלות הכל מתקבל הרושם שזוהי אכן עדות אמينة. למדנו אם כן לפחות לגבי כותרת אחת שהיא מעשה ידי המדפיס (ובנוגע לשאר הכותרות ראה להלן, על כל פנים התברר שהמדפיס התיר לעצמו לשלוח יד בזה).

מי הוא המדפיס המדובר? בניהו בדבריו לעיל קבע: 'המדפיס הראשון היה ר' מאיר בר יעקב פרינץ שעשה בדפוס בראגאדין'. ברם יורשה לפקפק בקביעה זו. ר' מאיר פרינץ היה אמנם ממונה ראשי על בית הדפוס של אלויזי בראגאדין הנוצרי, אך מלאכות ההגה וההדפסה בפועל הופקדו בדרך כלל בידיהם של כמה וכמה מגיהים, ששמותיהם פורטו אצל הברמן²², כשאחד מהם הוא: ר' מנחם פורטו הכהן אשכנזי²³. ואכן במקרה שלנו, בנוגע להדפסת השולחן ערוך, בסוף כרך יורה דעה מופיעה הודעה ארוכה מאת ר' מנחם פורטו הנזכר, בה הוא משבח תחילה את מרן המחבר ואת ספרו, ואת הגביר ר' שלמה אלשקר ממצרים שנשא בהוצאות הדפוס²⁴, ולאחר מכן כתב את הדברים הבאים:

ואני הדל באלפי, חתום מטה, אהבתי את אדוני הגאון הנזכר²⁵, בשגם לא זכו עיני להנות מזיו פניו, מכל מקום לאהבתו ולאהבת האמת ולאהבת תורת יי' תמימה, פקחתי עיני שכלי כמות שהם להשגיח מבלי יפול טעות ושגיאה במלאכה הזאת הנעימה, עד מקום שידי מגעת. כי יודע כל שער בת עמי, ובפרט כל יודעי דת ודין ההדפסה, כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה מלאכה זאת ולא יחטא, אך בפחות ויתר. על כן הפעם אפרע חוק המוסר, ויהללני פי ולא זר, כי זה ימים אין יוצא ובא במלאכת הדפוס ספר מדוקדק

²¹ (1) כתב היד אליו ציין בניהו (לעיל הערה 14), ובדקתי שם ונוכחתי כדבריו; (2) כת"י גינצבורג: ספריית המדינה של רוסיה, מוסקבה, Ms. Guenzburg 1012, F 47675, דף א231; (3) כת"י גינצבורג: ספריית המדינה של רוסיה, מוסקבה, Ms. Guenzburg 328, F 47587, דף א76. (4) כת"י בודפשט: הספרייה של האקדמיה ההונגרית למדעים, בודפשט, הונגריה, Ms. A 111, F 2988, Kaufmann, עמ' 348; (5) כת"י הספרייה הלאומית של דנמרק, קופנהגן, Ms. Sim. Hebr. 44, F 5574, דף א171.

²² לעיל הערה 4, עמ' 171 (וראה בכל הפרק שם אודות פועלו של ר' מאיר פרינץ בדפוסים שונים בכלל ואצל בראגאדין בפרט).
²³ היה חכם מפורסם בדורו, בעל 'מנחה בלולה' על התורה, וירונה, שנ"ד. וראה בקיצור: רי"ש שפיגל, 'בענין אמירת סליחות ותחנונים בראש חודש אלול: תשובת ר' אברהם מנחם פורטו כהן בעל "מנחה בלולה"', מוריה, לב, א-ב (תשע"ג), עמ' כג, ובמצוין בהערה שם. יש להוסיף, שהוא מראשוני משפחת רפאפורט המפורסמת, וראה לחיד"א, שם הגדולים, ערך מנחה בלולה (ר' יצחק כהן רפאפורט בעל בתי כהונה היה ג"כ מבני משפחה זו, ולא התברר לי כעת האם הוא מצאצאי ר' מנחם דיין, או מענף אחר של המשפחה).

²⁴ הוזכר לעיל הערה 5.

²⁵ כוונתו למרן המחבר.

ומעויין כספרנו אלה²⁶, והאל המאזוני חיל בב' חלקים אלו נגמרו, כן יוסיף אומץ בשני חלקים הנותרים הבאים לקראתנו לשלום... אנכי תולעת ולא איש הקטן מנחם פורטו הכהן אשכנזי.

על ידי המוליך והמביא מאיר בר יעקב פרינץ (!).

מדברים אלו עולה בבירור כי המגיה והמדפיס בפועל של ארבעת כרכי השולחן ערוך, בדפוס הראשון בונציה, הינו ר' מנחם פורטו, אשר פעל תחת חסותו של ר' מאיר פרינץ (ושניהם גם יחד עבדו תחת בראגאדין). מכאן קרוב יותר להניח, כי מבין השניים הנזכרים, העדות הנידונת לעיל בעניין הכותרת של מנהג הכפרות מכוונת על ר' מנחם פורטו ולא על ר' מאיר פרינץ. ועדיין אין בכלל זה הכרח, כי יתכן שעורך נוסף עבד שם מטעם המדפיסים הנזכרים, והוא ניסח את הכותרת.

רק לשם הידיעה כדאי להוסיף, שבסוף כרך חושן משפט – הכרך האחרון של ספרי שולחן ערוך – מופיעה חתימתו הקצרה של האחראי הראשי (שיתכן ובכלל נוסחה על ידי מישהו אחר כפי הנראה מהכינוי 'כמ"ר', אולי על ידי ר' מנחם פורטו עצמו): 'ותשלם המלאכה על ידי כמ"ר מאיר בר יעקב פרינץ'. חוץ משתי ההודעות הללו – הארוכה של ר' מנחם פורטו בסוף יורה דעה, והקצרה של ר' מאיר פרינץ בסוף חושן משפט – אין עוד כל זכר למדפיסים ולפעלים בכל ארבעת כרכי הספר. על כל פנים כאמור אין לקבוע כי 'המדפיס הראשון' המוזכר בספר לחם הפנים כתב יד, אשר ניסח את הכותרת בעניין מנהג הכפרות, הוא דווקא ר' מאיר פרינץ, אם כבר קרוב יותר שמדובר בר' מנחם פורטו, ואולי בכלל מדובר במישהו אחר.

ומה בנוגע לשאר הכותרות שבשולחן ערוך? והאם ניתן להבין דבר מתוך דבר בנוגע לכך? כאן עלינו לצייר לעצמנו שני מצבים אפשריים, ולבחון איזו אפשרות סבירה יותר.

אפשרות ראשונה: בעיקרון מרן ערך את כל הכותרות שבספר, וביניהן בוודאי גם את הכותרת בעניין מנהג הכפרות; אלא שמרן עצמו רשם שם נוסח קצר, כגון: 'מנהג הכפרות בערב יום כיפור', ולאחר מכן, בגוף ההלכה, פסק את פסקו: 'מה שנוהגים לעשות כפרה בערב יום הכיפורים, לשחוט תרנגול על כל בן זכר ולומר עליו פסוקים, יש למנוע המנהג ההוא'. אולם הכותרת הקצרה לא מצאה חן בעיני המדפיס, והוא שלח ידו במלאכת רעהו, וניסח את הכותרת מחדש: 'מנהג כפרות בערב יום כיפור מנהג של שטות הוא'.

אפשרות שנייה: מרן שלח את ספרו לדפוס ללא כותרות כלל, והמדפיס הוא זה שכתב כותרות לכל הסימנים על פי התרשמותו מתוכנם; כשהגיע לסימן העוסק במנהג הכפרות, ניסח את הכותרת על פי התרשמותו: 'מנהג כפרות בערב יום כיפור מנהג של שטות הוא'.

נראה כי האפשרות הראשונה אינה סבירה כל כך. מה הניע את המדפיס במעשהו ומה הרוויח בזה? וכי הוא בא להציל מטעות? מה לא מספק בפסק שכתב מרן בשורה הבאה כי 'יש למנוע המנהג ההוא'? האם מדובר במעשה חסר תועלת לחלוטין, רק לשם הבעת איבה ולעג למנהג? דומני שזו אפשרות פחות סבירה. האפשרות השנייה נוחה הרבה יותר, שבמסגרת עריכת כל הכותרות (דבר שתועלתו הרבה אינה טעונה הסבר), בהגיעו למנהג הכפרות, מתוך התרשמות שלילית מהפסק 'יש למנוע המנהג ההוא', רשם המדפיס ש'מנהג של שטות הוא'. אך בעיקרון, המניע והתועלת הכללית של עצם העניין מובנים היטב.

בקיצור, כך יש לפרש את העדות שבספר לחם הפנים הנזכרת לעיל: הכותרת בעניין הכפרות ש'מנהג של שטות הוא' אינה מאת רבינו המחבר, אלא המדפיס שערך את כל הכותרות שבספר רשם אותה מדעתו, כך קבלנו מבנו של המדפיס הראשון; ומאחר ובמקרה זה פלט קולמוסו של המדפיס נוסח בוטה ובלתי זהיר כראוי (שכן מצד שני מנהג זה גם קיימוהו חכמים גדולים) על כן הוא נענש שבן בנו השתטה (מידה כנגד מידה, שטות תחת שטות).

מסקנה זו עולה בקנה אחד גם עם הטענה המוזכרת לעיל בפתיחת המאמר, שכותרות רבות התבררו כלקויות ואף מוטעות. וכן תתווספה לכך עוד דוגמאות בפרק הבא. מסתבר מאוד, כי המגיה ועורך הספר לדפוס ביקש להשביח את הספר ולהקל על המעיין, ולשם כך ערך את הכותרות בראשי הסימנים, על מנת שתשמנה כמבוא והכנה לתוכן הנלמד בסימן. יתכן גם שהמטרה העיקרית להכנת הכותרות הללו הייתה לצורך עריכת המפתחות

²⁶ כוונתו לכרכי אורח חיים ויורה דעה, וכן במשפט הבא, ולאחר מכן מתפלל שכמו כן יזכה להשלים את המלאכה גם בשני כרכי אבן העזר וחושן משפט הממתינים להדפסתם.

שבסופי ארבעת הכרכים²⁷; מפתחות אלו חוזרים במרוכז וברצף על כל כותרות הסימנים, אחת אחרי השנייה, כשלצידן הציון לסימן המתאים. מחמת המהירות ולחץ העבודה לא יכל המדפיס לעיין בשוב הדעת וללמוד את תכני כל הסימנים כראוי, על מנת להגדיר כותרות מדויקות, על כן הוא רשם מה שהעלה מתוך התרשמותו החפוזה, ומכאן לפעמים הטעויות וחוסר ההתאמה.

על אף האמור, אין לזלזל במעשהו זה של המדפיס, ובוודאי כוונתו רצויה. מה גם על אף שנמצאו לא מעט כותרות משובשות, הרי לאידך רבו גם הכותרות ההגונות, ונעשה כאן ניסיון – מתוך דוחק של זמן – לתת ביד הלומד התמצאות כלשהי, גם אם לא תמיד הוא צלח כראוי.

* * *

בשולי הדברים, ראוי לתת את הדעת גם על הנתון הבא. גם בספרו הראשון של מרן: ארבעה טורים עם הפירוש בית יוסף, מרן לא רשם כותרות לסימני ההלכות! ויש להרחיב בזה קצת.

בהקדמה לבית יוסף נאמר:

ולהיות סימני מפתחות ספר הטורים קצרות ביותר, והרוצה לבקש דין אחד לפעמים לא יוכל להבחין אם הוא בסימן זה או בסימן אחר, או אם מביא אותו דין בעל הספר, לכן ראיתי לעשות מפתחות אחרות שמזכירין כל הדינים הבאים בסימן ההוא בפרט, ואחר כך כתבתי רמזי כל הדינים המיוחדים שהבאתי בביאור זה הנקרא בית יוסף כדי שימצא כל אדם הדין שירצה בנקלה.

מפתחות אלו שחיבר מרן, מוצבים בדפוס הראשון²⁸ בתחילת ספר הטור וברצף אחד – סימן אחר סימן, ולא כפי שהם מפוזרים לפנינו כיום בתוך ספר הטור עצמו בראשי הסימנים. כמו כן הם מופרדים שם לשני חלקים (וכמבואר גם בדברי מרן עצמו לעיל), תחילה 'פרטי רמזי טור אורח חיים', ולאחר מכן 'רמזי הדינים המיוחדים הנמצאים בביאור טור אורח חיים הנקרא בית יוסף'. בקיצור: תחילה מפתח מפורט לדינים המתבארים בטור, לאחר מכן מפתח מפורט לדינים המתבארים בבית יוסף. והנה שני סוגי המפתחות הללו אינם מכילים כותרות מפורטות לסימנים כלל! מלבד כותרות ראשיות מידי פעם. לדוגמה: בחלק אורח חיים, ישנן חמש עשרה כותרות ראשיות בלבד בפרטי רמזי הטור²⁹, ואחת עשרה כותרות ראשיות בלבד בפרטי רמזי הבית יוסף³⁰. ניתן לראות בצילומים המצורפים להלן בסוף המאמר כי המפתחות נעדרים כותרות מפורטות. כמו כן גם בגוף ספר הטור והבית יוסף שם, אין שום כותרות בראשי הסימנים, ואפילו לא רשום 'סימן א' 'סימן ב' 'סימן ג', רק אותיות א, ב, ג, בלבד, ראה צילום מצורף בסוף המאמר.

נמצא שמרן עצמו בספרו הראשון, טור עם בית יוסף, לא חשב על רעיון של עריכת כותרות. לפי זה נקל להבין שגם בספרו השני, שולחן ערוך, המהווה קיצור ספר בית יוסף, הוא לא חשב על כך.

* * *

פירוט כותרות לקווים ומוטעות בספר שולחן ערוך

בדברים הבאים נעמוד על מספר לא מבוטל של כותרות לקווים בשולחן ערוך. כפי שהוזכר לעיל בפתיחת המאמר, לאחרונה פורסמה רשימה מפורטת של כותרות כאלו, וכאן הנני בא להוסיף עליה עוד כהנה וכהנה.

תחילה יש להקדים ידיעה חשובה: בעיית הכותרות שבשולחן ערוך כבר נודעה במהלך הדורות לחכמים שונים, מגיהים ומדפיסים, אשר נגשו להדפיס את ספר שולחן ערוך מחדש, ובלא מעט מקומות הם הגיהו את נוסח הכותרת, שינו ותיקנו חסרונות וליקויים שונים. אני מדבר על תיקוני לשון קלים ושיפורי נוסח בלתי

²⁷ כל לשונות הסיום שרשם מרן לארבעת החלקים, המובאות לעיל הערה 2, מופיעות בספרים הנדפסים לפני המפתחות. כל זה מתאים עם האמור, שהכותרות והמפתחות הללו הם הוספות חיצוניות על מה שכתב מרן המחבר.

²⁸ טור אורח חיים עם בית יוסף ונציה ש"י.

²⁹ פירוט: דיני תפלה וברכת כהנים, דיני נטילת ידיים וברכות, כלל בברכות, הלכות שבת, הלכות ראש חדש, הלכות פסח, הלכות יום טוב, הלכות חול המועד, הלכות ט באב ושאר תעניות, הלכות ראש השנה, הלכות יום הכיפורים, הלכות סוכה, הלכות לולב, הלכות חנוכה, הלכות פורים.

³⁰ פירוט: הלכות שבת, הלכות ראש חדש, הלכות פסח, הלכות יום טוב, הלכות תשעה באב, הלכות ראש השנה, הלכות יום הכיפורים, הלכות סוכה, הלכות לולב, הלכות חנוכה, הלכות פורים.

משמעותיים (שאלו מצויים לרוב), כוונתי להוספות ושינויים מהותיים יותר. בקיצור: המשווה את הכתורות שבשולחן ערוך דפוס ראשון לכתורות שבדפוסים מאוחרים יותר, ימצא לא מעט תיקונים משמעותיים³¹. מן הראוי היה לערוך בדיקה יסודית ומקיפה, ולהשוות את כל הכתורות שבכל ארבעת חלקי השולחן ערוך, על מנת לקבל תמונה שלמה, אולם בשלב זה נמנע ממני מלעשות זאת. אציין כעת לשתי דוגמאות (להלן יובאו דוגמאות נוספות).

דוגמה ראשונה. בשולחן ערוך דפוס ראשון, אורח חיים, סימן קיד, מופיעה הכותרת הבאה: 'דין שאלת מטר וטל'. אולם בדפוסים שלפנינו נאמר בכותרת: 'דין הזכרת הרוח וגשם וטל'. בשולחן ערוך מהדורת פרידמן הוסבר בהערה: 'בדפוס ראשון כתוב דין שאלת מטר וטל, וטעות הוא, דדין שאלה היא (!) בסימן קיז, וכאן מיירי בהזכרה, ותוקן במהדורת קראקא ש"ל'.

דוגמה שנייה. בשולחן ערוך דפוס ראשון, אורח חיים, סימן תרצו, מופיעה הכותרת הבאה: 'אין אומרים תחנה בפורים'. אולם זו שגיאה מוחלטת! סימן זה מכיל סעיף אחד בלבד, בו נאמר: 'יום י"ד וט"ו שבאדר הראשון אין נופלים על פניהם...'. כלומר אין מדובר כלל על פורים. נראה כי סיבת הטעות, היא, מחמת שבסימן הקודם – סימן תרצו – התבאר איסור הספד ותענית בפורים, ולא הוזכר שם שאין אומרים בו תחנון, ועל כן סבר המדפיס (עורך הכתורות) בשגגה שדין אי אמירת תחנון בפורים מתבאר בסימן הבא – סימן תרצו, ולא הבחין בסימן זה עוסק באדר הראשון ולא בפורים.

בשולחן ערוך מהדורת פרידמן, הוצגה כותרת זו של סימן תרצו כך: 'אין אומרים תחינה [בארבעה עשר וחמשה עשר שבאדר ראשון ודין הספד ותענית בהן]'; ובהערה הוסבר: 'בדפוס ראשון הכותרת "אין אומרים תחינה בפורים", ובמהדורת קראקא שע"ח תיקנו "אין אומרים תחינה בפורים קטן", והתוספת הנדפסת כאן היא ממהדורת אמ"ד תכ"א (באר הגולה)³²'.

* * *

כאמור, ספר שולחן ערוך ממתין לבדיקה מקיפה ויסודית של כל הכתורות שבו, אשר תוקנו במהלך הדורות (וגם אלו שטרם תוקנו). תחת ידי בדיקה יסודית של חטיבה אחת מתוך חלק אורח חיים: הלכות שבת לפי ספר משנה ברורה חלק ג, סימנים רמב-שמד. מדובר במאה ושלושה סימנים, שאת כל כותרותיהם בדקתי באופן יסודי, הן בהשוואה לדפוס הראשון, והן בהשוואה לתכני הסימנים עצמם.

מתוך מאה ושלושת הסימנים הללו, נמצאו עשרים ושש כותרות לקויות בדרגות ליקוי שונות. יש כותרות שהגדרתן הינה חלקית ביותר (נוכח המתבאר בסימן), יש כותרות שניתן לומר לגבן כי עיקר חסר מן הספר, ישנן כותרות תמוהות, וישנן אף כותרות שגויות לחלוטין. להלן רשימה של כל הכותרות הללו, לפי סדר הסימנים, עם הסבר מפורט לליקויים השונים. בסוף כל קטע רשמתי הצעה להגדרת כותרת מחדש באופן מתוקן ומדויק יותר (ככל האפשר).

יצויין כי חמש כותרות מתוך החטיבה המדוברת כבר תוקנו במהלך הדורות: כותרת סימן רפח (להלן 'כותרת ו'), כותרת סימן שיא (להלן 'כותרת יב'), כותרת סימן שטז (להלן 'כותרת טז'), כותרת סימן שכא (להלן 'כותרת יח'), כותרת סימן שכג (להלן 'כותרת כ'). אולם יש וגם התיקון המאוחר אינו מספיק, כמפורט להלן, וגם באלו רשמתי הצעה להגדרת כותרת מחדש.

*

כותרת א: סימן רנג – 'דין כירה ותנור ליתן עליה הקדרות בערב שבת'.

סימן זה מכיל חמישה סעיפים, אולם האמור בכותרת מתאים אך ורק עם האמור בסעיף א (דיני שהיה), אבל כל יתר הסעיפים עוסקים בנושאים אחרים: נטילת קדרה מהכירה בשבת והחזרתה בשבת (דיני חזרה); האם מותר להטמין קומקום של רותחים מערב שבת, ולשפוך את המים לתוך התבשיל בשבת; נתינת מאכל על הקדרה בשבת, או הטמנתו תחת הבגדים שעל המיחם בשבת.

³¹ בשולחן ערוך מהדורת פרידמן, צויין בדרך כלל בהערות לשינויים אלו ולמקורותיהם.

³² הכוונה למהדורת אמסטרדם תכ"א, בה נדפס לראשונה ה'באר הגולה'.

הגדרת כותרת מחדש: 'דיני שהיה וחזרה ונתינה לכתחילה בשבת'.

*

כותרת ב: סימן רסא – 'זמן הדלקת הנרות לשבת'.

כותרת די תמוהה. סימן זה, המכיל ארבעה סעיפים, עוסק בעיקר בדברים האסורים והמותרים לעשות בכניסת שבת בין השמשות (כשבין היתר מתבאר גם זמן הדלקת הנרות), בהגדרת זמן בין השמשות, בדין תוספת שבת, ובדין קבלת שבת אימתי נעשית. לא ברורה הבחירה לנוסח הכותרת.

הגדרת כותרת מחדש: 'דברים האסורים והמותרים בערב שבת בין השמשות, זמן בין השמשות, זמן הדלקת הנרות, דין תוספת שבת וקבלת שבת'.

או לחילופין בקיצור: 'דיני כניסת שבת ובין השמשות'.

*

כותרת ג: סימן רסג – 'מי ומי המדליקין ואם טעו ביום המעונן'.

כותרת תמוהה ביותר. סימן זה מכיל שבעה עשר סעיפים, ובהם פרטי דינים מרובים ביותר (כשלושים!) הנוגעים לענייני נרות שבת וקבלת שבת. מהם כמה עיקריים: צריך לשאול על הפתחים לשם השגת נר שבת; נר שבת קודם לקידוש ולנר חנוכה; אין להקדים הדלקתו מדי ולא לאחר; דיני ברכת הדלקת הנר; חיוב ההדלקה לבחורים הלומדים מחוץ לביתם, לאורח, ולכמה בעלי בתים האוכלים במקום אחד; האם על ידי הדלקת הנר חלה קבלת שבת; אם התפלל היחיד תפילה של שבת חלה עליו קבלת שבת; מיעוט הקהל נמשך אחר רוב הקהל לעניין קבלת שבת, ועוד פרטים רבים. אין שום הבנה לבחירת נוסח הכותרת!

הגדרת כותרת מחדש: 'פרטי דיני נרות וקבלת שבת'.

*

כותרת ד: סימן רסח – 'דין הטועה בתפילת שבת'.

סימן זה מכיל שלושה עשר סעיפים. סעיף א: 'אומר ויכולו בתפלת ערבית'. לאחר מכן סעיפים ב-ו עוסקים בדיני הטועה בתפילות שבת. לאחר מכן סעיפים ז-יג עוסקים בדיני ברכת מעין שבע. הכותרת מתאימה אפוא רק לאמור בחלקו הקטן של הסימן.

הגדרת כותרת מחדש: 'דיני תפילת ערבית וברכת מעין שבע, ודיני הטועה בתפילות שבת'.

*

כותרת ה: סימן רעז – 'שלא לגרום כבוי הנר'.

סימן זה מכיל חמישה סעיפים, ומלבד האמור בנוסח הכותרת, מתבארים בו גם העניינים הבאים: דיני שוכח או מניח נר על הטבלה (בסיס לדבר האסור); האם מותר להניח נר על האילן בערב שבת או בערב יום טוב (דין השתמשות באילן); האם מותר לכפות קערה על גבי נר בשבת כדי שלא תשרף הקורה (דין כלי ניטל לצורך דבר שאינו ניטל).

מאחר וגם הדינים הקשורים לאמור בכותרת 'שלא לגרום כבוי הנר' תלויים במיקומו של הנר, ניתן להגדיר כותרת מחדש לסימן זה, כך: 'דינים התלויים במקום הנחת הנר, והאם מותר לכפות קערה על הנר בשבת'.

לחילופין אפשר גם להציע כותרת (מפורטת) זו: 'שלא לגרום כבוי הנר, ודין שוכח או מניח נר על הטבלה, ודין הנחת הנר באילן, והאם מותר לכפות קערה על הנר בשבת'.

*

כותרת ו: סימן רפח – 'דין תענית חלום בשבת'.

כך הכותרת בדפוס ראשון. מאוחר יותר תוקנה הכותרת³³: 'דין תענית ודין תענית חלום בשבת'.

אכן המעיין בסימן זה סעיפים א-ג, וכן בסעיף ח, ימצא פרטי דינים הנוגעים לתענית בשבת שאינה תענית חלום. גם סעיפים ו-ז אינם שייכים לתענית חלום דווקא. ואילו סעיפים ח-ט אינם נוגעים לדין תענית בשבת כלל, אלא לדין צעקה והתרעה בשבת על הצרות (ולזה לא יעזור גם התיקון שבכותרת המאוחרת).

במילים אחרות: בסימן זה המכיל עשרה סעיפים, רק סעיפים ד-ה שייכים לדין תענית חלום בשבת, שאר הסעיפים נוגעים לתענית שאינה תענית חלום, או לעניינים אחרים.

הגדרת כותרת מחדש: 'דיני תענית ותענית חלום בשבת, ודיני צעקה והתרעה בשבת'.

*

כותרת ז: סימן רצ – 'בשבת ישלים מאה ברכות בפירות'.

מוזר למדי. סימן זה מכיל שני סעיפים בלבד; בעוד האמור בכותרת מופיע בסעיף א, הרי שבסעיף ב נאמר: 'אחר סעודת שחרית קובעים מדרש לקרות בנביאים ולדרוש בדברי אגדה, ואסור לקבוע סעודה באותה שעה'.

הגדרת כותרת מחדש: 'מאה ברכות בשבת, והלימוד אחר הסעודה'.

*

כותרת ח: סימן רצג – 'ערבית במוצאי שבת'³⁴.

נושא הכותרת שגוי! הסימן אינו עוסק בדיני ערבית של מוצאי שבת, כי אם בזמן הראוי להוציא שבת. על כן האמור בסעיף א: 'מאחרין תפילת ערבית כדי להוסיף מחול על הקודש', בא ללמד בעיקר את דין הוספה מחול על הקודש. סעיף ב עוסק בפירוש אך ורק בזמן הוצאת שבת: 'צריך ליהרר מלעשות מלאכה עד שלושה כוכבים קטנים...'. גם סעיף ג, העוסק במי שצריך להחשיך על התחום לצורך מצווה (שמתפלל ערבית ומבדיל מוקדם), עיקר מגמתו להודיע ש'לא יברך על הנר וכן אסור בעשיית מלאכה עד צאת הכוכבים'.

הגדרת כותרת מחדש: 'זמן הוצאת שבת'.

*

כותרת ט: סימן רצט – 'שלא לאכול ולא לעשות שום מלאכה קודם שיבדיל'.

בסימן זה, המכיל עשרה סעיפים, ישנם סעיפים שלמים העוסקים בכמה עניינים שאינם באים לידי ביטוי בכותרת כלל.

הגדרת כותרת מחדש: 'דיני אכילה ושתיה קודם הבדלה ולאחריה, ועד מתי יכול להבדיל, ושאינן לעשות שום מלאכה קודם שיבדיל'.

*

כותרת י: סימן שא – 'באיזה כלים מותר לצאת בשבת ואיזה הם'³⁵ אסורים'.

כותרת זו מתאימה אמנם לרובו הגדול של הסימן, סעיפים ז-נא; אך אינה מתאימה לתחילתו, סעיפים א-ו (אולם יתכן שנוהג כאן דין רובו ככולו).

הגדרת כותרת מחדש: 'ריצה בשבת, הליכה במים בשבת, ובאיזה כלים מותר לצאת בשבת ואיזה הם אסורים'.

*

³³ בשו"ע מהדורת פרידמן צויין על כך בהערה שכך נוסף ממהדורת אמשטרדם תכ"א.

³⁴ כך בדפו"ר ובמהדורת פרידמן; בשאר ספרים שלפנינו: 'דיני ערבית במוצאי שבת'.

³⁵ כך בדפו"ר; לפנינו: 'מהם'.

כותרת יא: סימן שו – 'באיזו' ³⁶ חפצים מותר לדבר בשבת'.

נראה כי הכותרת שגויה! סימן זה בעיקרו אינו עוסק בענייני דיבור בשבת, וגם ישנה בזה כפילות עם הכותרת של הסימן הבא – סימן שז: 'דיני שבת התלויים בדיבור'.

כך הם פני הדברים. נאמר לגבי שבת: 'אם תשיב משבת רגלך... ממצוא חפצך ודבר דבר' ³⁷, ונכללו בזה שני עניינים המפורטים בשני הסימנים שלפנינו; סימן שו עוסק בדיני 'ממצוא חפצך', וסימן שז עוסק בדיני 'ודבר דבר'.

הגדרת כותרת מחדש לסימן שו: 'דיני חפצי חול וחפצי שמים בשבת'.

ובאופן מפורט יותר ³⁸: 'עיון בנכסיו בשבת, החשכה על התחום, שכן שבת, חשבונות ומדידה של מצווה, צרכי רבים, קניית בית בארץ ישראל בשבת, הכרזה המותרת והאסורה בשבת'.

*

כותרת יב: סימן שיא – 'דיני מת בשבת'.

כך הכותרת בדפוס ראשון. מאוחר יותר תוקנה הכותרת ³⁹: 'דיני מת בשבת ושאר טלטול מן הצד'.

מתוך תשעת הסעיפים שבסימן, רק סעיפים א-ז עוסקים בדיני מת בשבת; שני הסעיפים הנותרים, ח-ט, עוסקים בדיני טלטול מן הצד, ואין להם כל שייכות לדיני מת. על פי זה תוקנה לנכון הכותרת.

*

כותרת יג: סימן שיב – 'הנצרך לנקביו במה מקנח בשבת'.

האמור בכותרת נכון חלקית, רק לסעיפים א-ו, אך לא לסעיפים ז-י.

הגדרת כותרת מחדש: 'הנצרך לנקביו במה מקנח בשבת, ושאר דיני בית הכסא בשבת'.

*

כותרת יד: סימן שיג – 'טלטול דלת וחלון והמנעול בשבת'.

לגבי כותרת זו יש לומר כי עיקר חסר מן הספר! נכון שנכללו בסימן זה כמה עניינים העוסקים בטלטול הפרטים הנזכרים לעיל ('טלטול' מדיני מוקצה), אך עיקרו של הסימן עוסק בדיני בונה ומכה בפטיש.

הגדרת כותרת מחדש: 'דיני בונה ומכה בפטיש, ודיני השתמשות בדלת ובחלון ובמנעול בשבת'.

*

כותרת טו: סימן שיד – 'דברים האסורים משום בנין וסתירה בשבת'.

רובו ועיקרו של סימן זה עוסקים בדיני בנין וסתירה בכלים, וזה אמור לבוא לידי ביטוי בכותרת.

הגדרת כותרת מחדש: 'דיני בנין וסתירה בכלים בשבת'.

*

כותרת טז: סימן שטז – 'צידה האסורה והמותרת בשבת'.

כך הכותרת בדפוס ראשון. מאוחר יותר תוקנה הכותרת ⁴⁰: 'צידה האסורה והמותרת בשבת ושלא ישפשף הרוק'.

³⁶ כך בדפוס'ר; לפנינו: 'באיזה'.

³⁷ ישעיהו נח, יג.

³⁸ אולם עדיין אין זה כולל את כל הפרטים לגמרי.

³⁹ בשו"ע מהדורת פרידמן צויין על כך בהערה שכך נוסף ממהדורת קרקא ש"ל.

⁴⁰ בשו"ע מהדורת פרידמן צויין על כך בהערה שכך נוסף ממהדורת פראג תקמ"ה, ושכן הגיה נזירות שמשון.

אכן, סימן זה המכיל שנים עשר סעיפים, עוסק רובו ככולו בדיני צידה בשבת, ורק סעיף יא עוסק בדין שפשוף הרוק. אף על פי כן ראה מי שראה להשלים ולתקן את הכותרת.

*

כותרת יז: סימן שכ – 'דיני סחיטה בשבת'.

בזה אמנם עוסק רוב הסימן, אבל סעיפים ט-יד עוסקים בעניין אחר.

הגדרת כותרת מחדש: 'דיני סחיטה בשבת, ודיני ריסוק שלג, ברד ומלח בשבת'.

*

כותרת יח: סימן שכא – 'דיני תולש בשבת'.

כך הכותרת בדפוס ראשון. מאוחר יותר תוקנה הכותרת⁴¹: 'דיני תולש בשבת ודין טוחן ודיני תיקוני מאכל או מעבד ולש'.

ובאמת הכותרת שבדפוס הראשון כאן היא אחת הכותרות התמוהות ביותר מכמה סיבות. א) סימן זה המכיל תשעה עשר סעיפים, הוא אחד הסימנים המורכבים ביותר, העוסק בהרבה נושאים שאינם קשורים זה בזה; ומכל זה לא מצא הכותב להזכיר אלא את 'דיני תולש' בלבד? ב) 'תולש' הוא איסור מלאכה מן התורה (תולדת קוצר), אך מלאכה זו אינה מוזכרת כלל בסימן זה! השייכות היחידה לעניין תולש, הוא סעיף יג, בו נאמר: 'אסור לרדות חלות דבש מהכוורת מפני שדומה לתולש'; אבל אין זה אלא איסור מדרבנן בלבד! ג) דיני תולש מדאורייתא ומדרבנן התבארו בהרחבה בסימן שלו (אך אין לזה זכר בכותרת שם! וראה להלן 'כותרת כד').

לפנינו אפוא כותרת שגויה לחלוטין! וגם הכותרת המאוחרת אינה מדויקת מספיק.

הגדרת כותרת מחדש: 'דין חבילי פאה אזור וקורנית אימתי מסתפקין מהם וכיצד, דיני הכנת מי מלח ומליחת אוכלים, דיני טוחן, דין השקיית התלוש, דין רדיית חלות דבש, דיני לישא, ויתר דיני תיקוני מאכל ומשקה בשבת'.

*

כותרת יט: סימן שכב – 'דין נולד בשבת'.

האמור בכותרת מתאים רק לסעיפים א-ב; יתר הסעיפים, ג-ו, עוסקים בעניינים אחרים לגמרי.

הגדרת כותרת מחדש: 'דין ביצה שנולדה בשבת, דין פירות הנושרים בשבת, דין קטימת קש או תבן או קיסם בשבת, דין טלטול עצי בשמים וההשתמשות בהם, דין המחלק מנות לבני ביתו אם יכול להטיל גורל'.

*

כותרת כ: סימן שכג – 'דיני השאלה והדחת הכלים בשבת'.

כך הכותרת בדפוס ראשון. מאוחר יותר תוקנה הכותרת⁴²: 'דיני השאלה וקנין צרכי שבת והדחת הכלים ותיקונן וטבילתן בשבת'.

ואכן הכותרת שבדפוס הראשון לקויה וחסרה ביותר! ואינה מגדירה כלל את עשרת הסעיפים שבסימן. גם הכותרת המאוחרת אינה מספיקה כלל.

הגדרת כותרת מחדש: 'דיני לקיחת דבר מחברו בשבת במידה או במנין, דין המביא כדי יין ממקום למקום בשבת, דיני הדחת הכלים, תיקונן וטבילתן בשבת'.

*

כותרת כא: סימן שכד – 'גוי⁴³ שעשה מלאכה בעד ישראל'.

⁴¹ בשו"ע מהדורת פרידמן צויין על כך בהערה שכך נוסף ממהדורת קרקא ש"ל.

⁴² בשו"ע מהדורת פרידמן צויין על כך בהערה שכך נוסף ממהדורת קרקא ש"ל.

כותרת לקויה וחסרה מאוד !

הגדרת כותרת מחדש: 'דיני זימון גוי ולתת לו מזונות או חפצים, החזרת משכון לגוי בשבת, ודיני גוי שעשה מלאכה מדאורייתא או איסורים מדרבנן בעד עצמו או בעד ישראל'.

*

כותרת כב: סימן של – 'דיני יולדת בשבת'.

האמור בכותרת מתאים רק לסעיפים א-ו; יתר הסעיפים, ז-יא, עוסקים בדיני הוולד וצרכיו.

הגדרת כותרת מחדש: 'דיני יולדת בשבת, ודיני הוולד וצרכיו'.

*

כותרת כג: סימן שלב – 'שלא ליילד הבהמה בשבת'.

האמור בכותרת מתאים רק לסעיף א; יתר הסעיפים, ב-ד, עוסקים בענייני רפואה לבהמה (שאינה יולדת).

הגדרת כותרת מחדש: 'שלא ליילד הבהמה בשבת, ורפואות האסורות והמותרות לעשות לבהמה'.

*

כותרת כד: סימן שלו – 'אם מותר לילך על גבי העשבים וכן באילן'.

כותרת לקויה וחסרה מאוד ! וכבר הוזכר לעיל 'כותרת יח' שבסימן זה נתבארו בהרחבה (בין היתר) דיני תולש מדאורייתא ומדרבנן. כמו כן התבארו בסימן זה גם דיני זורע. ולכל זה אין זכר בכותרת.

הגדרת כותרת מחדש: 'דיני השתמשות באילן, ודין הליכה על העשבים, ודיני זורע ותולש'.

*

כותרת כה: סימן שלח – 'דברים האסורים בשבת משום השמעת קול'.

כותרת תמוהה מאוד ! בסימן זה מבואר פרט אחד ויחיד האסור משום השמעת קול, והוא בתחילת סעיף א: 'השמעת קול בכלי שיר אסור' (דברים נוספים האסורים משום השמעת קול מתבארים בסימן שלט). מכאן ואילך, כל יתר הפרטים המבוארים בסימן זה, או שהם מותרים⁴⁴ (ואין בהם איסור השמעת קול), או שהם אסורים מטעמים אחרים לגמרי⁴⁵ ולא משום השמעת קול כלל !

הגדרת כותרת מחדש: 'דברים האסורים והמותרים משום השמעת קול, ואיסורי שבות נוספים'.

*

כותרת כו: סימן שמ – 'כמה דינין מדברים אסורים'⁴⁶ בשבת כעין תולדות מאבות'.

כותרת תמוהה ! בסימן זה מוזכרים גם מלאכות מוחק ותופר (אבות ! לא תולדות), וגם תולדות גוזז, מעמר, תופר וקורע, וגם הרבה פרטים נוספים שאיסורם מדרבנן (הנגזרים ממלאכות שונות).

הגדרת כותרת מחדש: 'דיני גוזז, כותב ומוחק, תופר וקורע, מעמר ומתקן כלי'⁴⁷.

⁴³ כך בדפו"ר; לפנינו: 'אינו יהודי'.

⁴⁴ כמבואר בסעיפים א-ג: שיותר להקיש על הדלת ולנגן על ידי גוי בחופות ולהניח מערב שבת זוג המקשקש לשעות, ואין בכל אלו איסור משום השמעת קול.

⁴⁵ **סעיף ד:** אסור להבריח העופות על ידי סיפוק, טיפוח וריקוד, גזירה שמא יטול צרור ויזרוק להם לרשות הרבים. **סעיף ה:** אסור לשחק באגוזים ותפוחים משום אשויי גומות. **סעיף ו:** אסור לשאוב מים בגלגל גזירה שמא ימלא לגינתו ולחורכתו. **סעיף ז:** אסור לשלשל פירות דרך הגג משום טירחה, אבל מותר לכסותם. **סעיף ח:** מותר ליתן כלי תחת הדלף ולפנותו, בתנאי שיהיו המים ראויים לרחיצה, ולא, יש בזה שייכות לאיסור מוקצה ולעשיית גרף של רעי לכתחילה.

⁴⁶ כך בדפו"ר; לפנינו: 'האסורים'.

⁴⁷ בנוסף לכל זה: סעיף יא שייך להלכות בורר (שנתבארו בסימן שיט), וסעיף יב שייך להלכות לש (שנתבארו בסימן שכא).

רמזי טור אורח וים

כראיתא בפרק ק"ט מהנהג: ולקחית סימני מפתחות ספר הטורים
קברות ביותר והר"ר לבקש דין אחד לפעמים לא יוכל להבחין אם
הוא בסיומן זה או במ"א אחר לא אם מביא אותו דין בעל הספר לבין
ראיתו לעשות מפתחותי. כל הדיני המיוחדים שהבאתי בביאורי
הר"ר בפרט ואח"כ כתבתי ר"י כל הדיני המיוחדים שהבאתי בביאורי
זה הספר ספר בית יוסף כ"י ימנא כל אדם הדין שירצה בנקלה:
ותועלת ספר זה לחכמים מבורא "מחיר" בקינ' זו היא דרך ארוכה
וקצרה ואשר אין בו כח לעמוד יע"ן ילקחין מונח דברי המחבר
ספר ארבעה טורים על בורין: נמצא שספר זה מוזן לכלא בית
עבד קדאשת בית יוסף כי כגס שמכית יוסף היו מונחים הכל מוזן
הנזק כך יקונו מונחים מספר זה מוזן הנפשו יושב טעם שבי זה
חלקי מכל עמלי והוא ביתי בעה"ז ובעה"כ ומחשבותי אשפז
יעזרכי על דבר כבוד שמו לסדר סל זה מנוקה וימנע
מוכל טעות ושאלה בנות לבו ונעזרתי ירחם
עלי ויחבני מתנת חסד כי מחבני הם חכמים
ונורחמינו הם מרחמים כדכתיב ורחמי את
אשר אחז ורחמי את אשר ארחם:

שלא הכריעו הם כי בעומותיהם הרבים קצר מצע שכליני להבין
דבריהם כש להתיחס עליהם ולא עוד אלא שאפילו היה איש לא
לדרכן דרך זו לא היה ראוי להחזיק בה לפי שהיא דרך ארוכה ביותר
ולכן הסכמתי בדעתי כי להיות שלשת עמודי ההוראה אשר הניח
בית ישראל כשענ עליהם בהוראותיהם הלא היה הר"ר והרמב"ם
וקראש אל אמרנו אל לבי שבמקום ששנים מהם מוסכמים לדעת
אחת נפסקו הלכה כמותם אם לא במקצת מקומות שכל חכמי
ישראל או רובם מולקין על הדעת ההוא ולכן פשוט המנהג בהפך
ובמקום שאחד מן הג' העמודים הכול לא נילה דעתו בדיון הקול
וקראש עמודים הכשלים חולקין בדבר הסה המלבן והרשב"א והרן
והמרדכי נסתו אל לבינו אל מקום אשר יהיה שיהיה הרמב"ם אר"ן
קדישין ללכת בדרך כי אל הדעת אשר יעו רובן קן נפסקו הלכה
ובמקום שלא נילה דעתו שום אחד מן הג' עמודי הכ' נפסקו כדברי
החכמים המפורסמים שכתבו דעתם בדיון הקול יורדן ודרך המלך
כבוכה וקדושה אל הדעת להרים מהשול: ואם נקצת ארנות מהנהג
אישור בקצת דברים אף על פי שאנו כדריע בהפך ויחזיקו במתקנים
כי כבר קלנו עליהם דברי החכם האומר ואשור להם לנהגו היתר

פרטי רמזי טור אורח חיים איש על רנלובאותות אחת לאחת למצא חשבון

בזה: הוא של בדר וכספיה של עוד או איפכא: לא
היו לה אלא ב' כספות ונעשה בהם ב' ציפות ואח"כ נעשה
בו כסף כביעו ונעשה גם בו ציפות: טלית שהיא מרובעת
וכספה: קו לה ארבעה ציפות בארבעה כספות
וקטל עליהם ר' ציפות אחדות:
כמה חסדי ב' ציפות ונרדן שהיו טוויים לשם ציפות ושהיו
שזורין וכמה ארכין ומאלי זה צמר הם כשרין: כמה יהיו
מרחקין מן הכסף ואם היו מרחקין מן הכסף כדנים
וכתקן מחשתי העובד עד שלא נאמר כשיעור הכסף:
אם יש שיעור למטין החושין מלמעלה:
מיקן הבחנת הציפות בטלית וקשירתן וכריכתן:
בזמן הזה אסור בלאים ב' ציפות:
אם כרכן ואח"כ חתך ראשי החומים פסולה:
נפסקו חומים כמה ישתיר מזה ויהיה כשר:
ארבע ציפות מועדבין זה את זה:
אם היא מצוינת בהלכה מותר לנאת לה לזה בשנת:
מי כשר לנעשות ציפות: קשואל טלית מחבירי עיר כחול
פטור מלהטיל בה ציפות: טלית שאולה אם מוכר
עליה מיד: אם מותר להקטוף בטלית מחבירי שלא
מדעתו: טלית של שותפין חייבת בציפות:
מותר להחזיר ציפות מטלית זה ולתלותו באחר:
לא יקח הכסף כמו שהוא מוכר זה ויתפרמו באחר:
תלה חומי יבשתי כספי וקשר כל א' בהלכתו ואח"כ חתם
באמצע וספרו פסולים:
הקדעה הטלית מן שלש אצבעות לכסף לא יתפור:
כמה שיעור הטלית להחזיר בציפות:
מי חייב בציפות ומי פטור:
הפטור מהמנהג ונעשה אותה אם יכול לברך עליה:
שימוש לילה לאו וזמן ציפות הוא: מאימתי מוכר על
הציפות בשאר: סדיכין פטורים מציפות:
כלי קופסא פטורין מציפי' ולפיכ' אין מוכרין אשר קדשנו
בזמננו וזמנו לנעשות ציפות:
הלוקח טלית מצוינת מן הגוי שאינו תגר פסולה:
אין מוכרין טלית מצוינת לגוי:
ציפות יכול לורקן ולכסם בהם לבית הבסא ואם מותר
להשתמש בהן בעזרן במזנות:

כב העושה

יא

יב

יד

טו

יז

יח

יט

כ

כא

א

ב

ג

ד

ה

ו

ז

ח

ט

י

פי' משנת יהודה בן תימא אומר היו עני כספר וכו':
להתחזק לעמוד בהשכמה לעבודת בוראו: באיו
שעות מן הלילה טוב להתחזק: טוב להתחזק מעט
בטובה מהרבות: שלא בטובה: איזה פרשיות יאמר
בבקר: התפלה שיהיה אחר פרשיות הקרבנות:
מה יתאמר אדם כדי להזכיר לעמוד בבקר לעבוד בוראו:
ילבש חלוקין בעודו שוכב כדי שלא יתגלה דבר מנופו:
ירקק לבו ויהיה חלוקין שלא יהיה הפוך: מנעול ייזן
ינעול תחלה ושל שחל יקשור תחלה: אסור לילך
בקיפה וקופה או בנליו הראש: נרדך לבדוק קבוצה:
מה יאמר בביתו בבית הכסא: יהא נמוך בבית
הכסא ואופי נעזותו ולא ישכרה ליפנות בין מורה
להעבד וכמה יתרחק מכבי אדם כדי ליפנות ואופי
ההנחה בבית הכסא מפני הקריאות: באי זה יד ובאי
זה דבר יקשה ויהיה נמוך בלילה כמו ביום: לא ישתין
מעומד: אסור לאחוז באמה ולקשטין: אסור לשהו בדרכו:
כטלית ידים בבקר ומכרתה ונרדך לערמת עליהם מים
בפ ובאי זה איברים אסור ליגע בדיון קודם לכן:
תקן מי שאין לו מים וכינר יכרך:
וכינר בבכרתו ובקורתה השם:
שימוש ברכת אשר יכר אם רוצה להמחין מלכרך
ברכת ענ' ער בואו לכה הרשות בדיו:
אם נרדך למחין ברכת אל' נשמה לברכת אשר יכר:
כל היום כשעושה נרכו מוכר אשר יכר ואם נרדך לבקר
גם כן על טלית ידים:
עשיית ציפות חשוד וסדר עשייתו ובכרתו ולמה
בקר ציפות וכוננו בהתעטפו ונרדך לעיין שהיו הציפות
שלמים: המתעטף בציפות ואין ידיו כקוות אימתי
יכרך עצמו: אם יש לו כמה בגדים של ד' כספות כולם
חייבים בציפות ואם די בכרעה אחת לכולם:
איש פטור טליתו וחזר ולבשו אם נרדך לחזור ולברך:
היו בטליתו בלילה אם נרדך לברך עליו בבקר:
כל מיני בגדים חייבים בציפות ואי זה מין ציפות פטור
בהם ואם נרדך לנעשות הציפות חשוד בטלית:
כמה כספות יהיו לטלית ותהיה חייבת בציפות: הנפוח
כספיה ויתפרס בענין שלא נאמר בה כסף לא כספיה

טור עם בית יוסף דפוס ראשון, ונציה ש"י: פרטי רמזי הטור, ללא כותרות

רמזי הדינים המחודשים הנמצאים בביתאורטוראורחחיים הנקרא בית יוסף על דרך מנין סימני הטור הנזכר

א	טוב לומר שחריית פרשת בור ופרשת חרות הדש ופרשת	אם יוכל לתמוך החוטין בכסף ולחזותן אחר כך:
ב	מוכח ויקטר קטרת ופרשת המני הקטרת ועשייתו:	טעם למה כהגו לעשות קשר בסוף כל חוט: אם חולין
ג	מה טעם אין אלו אומרים הקבדו מכובדים כשאנו	הצינית לאורך הטלית דוקא או אפילו לרחבו:
ד	ככס' לבית הכסא: אימתי מות לאחוז באמה ולהשתין:	אם יש לעשות טלית תחת הכסף:
	אם מותר לחכך באמה:	סבירא זרק לבגל העטור באופן קטלת הצינית:
ה	מים הפסולים לנטילת ידים לסעודה כשרים לנטילת	מי שמדע לו שהטלית שהוא לובש פסול והוא בכרמלית
	ידים שחרית: אין צריך לטוול ידיו שחרית מרביעי:	אם צריך לטוול:
ו	אם יוכל לבדוק ולהקצי' השם שחרית קודם טלית ידים:	כפסק אחר מן הציניות שבבת אס מותר ללבוש:
	אם צריך לטוול חבלי כונו לסעודה:	אי זו מלאכה כצינית צריכה כוננה לשמה ואי זו אינה
	צריכה כמו כמים אחרונים דסעודה:	צריכה:
ז	באמה מקום יספוך מי בטלית שחרית: לא יטול אלא	טלית מצנייכת כהלכתה שחלקיה לשמים והטילו ציניות
	ממי שנטל ידיו: אי זה יד נטל תחלה: משכשך ידיו	בכפפים המחודשים: אם נקדע הטלית מן קרב שהטלית
ח	במין הכלי אי מהני: אם השכיב עצמו לישן קודם אור	תלוי בולמטה:
	היום אחר שנטל ידיו אס צריך לחזור ולטוול ידיו ולבדוק	התעשרים העובדת בגד בכפפי הטלית אם כד' לזרזר שלא
ט	על כטילת ידים: אם היה כעור כל הלילה אם צריך	תהא שום חפציה למטה מן ולמעלה ממלא קשר גורל:
	לטוול ידיו כדי להתפלל או כדי להעביר רוח רעה	כשים הלבושות צינית מחוץ
י	השורה על הידים: טעם למה היה דוד ממונם בסום	כיוהא:
יא	זכום שתי' כשמי' כשיה: אם שורה רוח רעה על הידים	אחר תפלת ערבי אף על פי שעדיין יום הוא אינו מוכרך
	על ידי שניה כיום: אם מוכרך על כטילת ידים ואשר יצר	על הצינית: משעלה עמוד השחר הוא זמן טיבית:
	בביתו או בבית הכנסת: למה נהגו לרחץ הפה:	ליל יום הכפורים מתעטף מבעוד יום ומוכרך:
יב	כשלא עשה צרכו אס מוכרך על כטילת ידים ואשר יצר:	כשהוא מתעטף באשמות אימתי מוכרך:
	מה הם הדברים שצריך כטילת ידים לאחריהם:	העושה טלית לתבדירין אף על פי שלפעמים לובשה
יג	הדברים הנדבכים כטילה אי סגי בנקיין כעלמא:	בחייו פטורה מצינית:
יד	המקום המושכים למי שאינו נוטל אחר הדבר' הצריכי'	המנכח תכלת אס הוא
	כטילה: הכוח המושך למי שאינו מוכב פני יפה:	פסול:
יז	אי זה מקומות נקראים מקום הטכופת להצריך כטילה	אסור לגבר צינית: אין להשתמש בטלית של מצוה
	לכונן בהם:	לשמים מנוכה בקן קדוש וכיוצא בו:
יח	המטיל מים ולא שפץ אס צריך לטוול ידיו ואס צריך	אם יש לחזק מלשכב בטלית שיש בו צינית ומלכבסו
	לבדוק אס יצר: נגע בכשר מוטנף שגשבו או כטיט	גויה:
יט	ונואס אס צריך לבדוק על כטילת ידים: הסיח דעת אס	אס שנים או שלשה מתעטפים בטלית אחר כלס מוכרכין
כ	מוכרך כטילת ידים לתפלה: הקטיל מים שבי פעמים	או אחר מוכרך והאחרים עובין אמן:
כא	אס מוכרך שני פעמים אס יצר: המטיל מים אפי טסה	אס מותר להכנס תוך ד' אמות של מת בטלית שיש בה
	אחת חייב לבדוק אס יצר:	צינית: מה תקון יעשה להכנס בבית הקבוצות בטלית
כב	אס מוכ' ידי חובות צינית בטלית קטן שאנו מזהין ואס	שיש בה צינית:
כג	מכר' עליו להתעטף: ואס לובשו תחת בגדיו או עליו:	עומש מי שאין לו צינית בבגדו: לאחוז הצינית ביד
כד	כפל כל טליתו ונעליו או רובו אס צריך לחזור ולבדוק:	שואלית ולאחוז בחזה כשעת קרית שמוע:
	המתעטף בצינית קודם היום כשיאור היום ממשמש	כשמתכב' בצינית בשעת קריאת פרשת צינית היינו
כה	בציניות מוכרך: אסור להתבסות בבגד שחייב בצינית	כשחי צינית שלפניו:
	ואין בו ציפת:	אס מקדים הבחת תפלין לצינית: עד אימתי צריך
כז	אז זה מי' בגדים חייבים בצינית מדאורייתא ואי זה מיני	להשקות תפלין עליו: בראש חדש חולצין תפלין קודם
	בגדים אינם חייבים אלא מדרבנן: צנור סתם אינו אס	מוסף: הטהנים להכין תפלה של ראש עם של
כח	של רחלים: רחל בת עז צמרה פסול לצינית:	יד קודם הבחת של יד בורוע טועים הם:
	טלית של משי אי זה מין צינית מטילין בה:	אסור להזיז תפלה של ראש מהתיק קודם שתהיה של
כט	מלבוש שקצת פתוח מן הצדדן ועל ידי כך יש לז'ר	יד מוכרת: הא דאסור לשוח בין תפלה לתפלה אינו
	כפפות אס חייב בצינית: הכפפות צריכין להיות	משום דבכה שאינה צריכה דבלאו הכי אסור לשוח:
ל	מרוכצות ולא עגולות: ביקא ומצנפת וסודר שעל	כשמשמש בתפלין מה מוכרך: חלץ תפלין על דעת
	הצואר ומלבושים שלבו סהם פתוחים מלפניהם	להחזיר מיד: אס צריך לבדוק: די' כשחטנו מן מקומו
לא	מלמעלה למטה ומלבושים קברים הקרא' מיטביים	שזה לחלצן מידעתו: הבחת תפלה של יד וכפסק הקשר
	אס חייבים בצינית:	ומוכרך לעשות קשר אחר אס צריך לבדוק שנית:
לב	אס צריך לשזור החוטין ולכסך הנמר לשמה:	מוותר לבדוק על תפלין שאולין אבל לא על
	אס כחפרקו החוטין משוריתן: אס היו חוטין ארוכין	בזולים:
לג	צויתר יוכל לקצר חוטין שאולים כשרים: מלא קשר	אס היה קרוע בגד שעל תפלין של יד עד שהם בראין
	גורל שדי' להרחיק אס הוא לבד מגדיל שסוף הקבד:	אין בכך כלום: אס יהיה הקשר בתפלין של יד למעלה
	אופן צינית הקשר בצינית:	לכד שמאל וקצינה למטה לכד ימין או אפסא:

טור עם בית יוסף דפוס ראשון, ונציה ש"י: פרטי רמזי דינים המחודשים שבב"י, ללא כותרות

